

SZÁZ Pál

Comenius Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Pozsony, Szlovákia
szaz2@uniba.sk

TÉRKÉPPÉ EGYESÜLŐ MINTÁZATOK

Obrasci spojeni u mapu

Patterns Merging into a Map

Görözdi Judit, Balogh Magdolna szerk., 2022. *Külföldi könyvespolcokon: Tanulmányok Esterházy Péter idegen nyelvű recepciójáról*. Budapest: Reciti Kiadó.

„Áttekintésünk nem tudja teljes mértékben lefedni az író idegen nyelvű recepcióját” – olvassuk Görözdi Judit előszavában (10), amely megjegyzés mögött a szerénység retorikai alakzatát kell sejttenünk, hiszen az előttünk álló, kis híján négyszáz oldal, minden hiány ellenére is, éppen ellenkező benyomást kelt. Esterházy műveinek német, francia, brit, amerikai, cseh, szlovák, szlovén, szerb, román, orosz, finn és japán fordításait és befogadását elemző tanulmányok igazán méltányolható, széles körű, de közben mély merítésű szakkönyvvé állnak össze, amely amellet, hogy *recens*, bátran nevezhető a hét esztendeje sajnálatosan lezárult életmű recepciója mérföldkövének.

A tanulmánykötet azoknak az előadásoknak az írott változatait gyűjti össze, amelyek az Esterházy Péter műveinek külföldi recepciója című nemzetközi tudományos konferencián hangzottak el 2021. szeptember 9–10-én Pozsonyban, a Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi Intézetében. A kötet a szlovák és magyar akadémia sokéves együttműködésének újabb példája.

A kötet Görözdi Judit előszava után Peter Michalovič szlovák esztéta és írónk értő olvasója *Esterházy – az intertextualitás stilisztikája* című, külön I. részbe sorolt írásával folytatódik. Michalovič a modernitás és a posztmodernitás filozó-

fiai és irodalomelméleti diskurzusait (Kristeva, Bahtyin, Lyotard) vázolja igyekszik elhelyezni az Esterházy-féle írói jelenséget kortársai, Kertész Imre és Nadas Péter irodalomkoncepciójának és posztmodern-fogalmának kontextusában. Az összevetésből származó konklúziók igazán izgalmasak, például a következő: „Ha Kertész írásművészetének alapstratégiáját az a meggyőződés mozgatja, miszerint a művészet az életet utánozza, úgy Esterházyét akképp határozhatjuk meg, hogy amennyiben az irodalmi szöveg utánoz valamit, az semmi esetre sem a valóság, hanem más szövegek” (20).

A kötet magját a II. részbe sorolt tanulmányok adják, ezek ugyanis konkrét befogadói jelenségeket térképeznek fel, Esterházy életművének vagy adott művének recepcióját az adott nyelv és kultúra terepén. Több tanulmány szerző utal Esterházy német recepciójának kulcsszerepére s egyben a kelet-közép-európai, ún. „kis” irodalmak reaktivitására, amelyek a német könyvpiac és irodalmi események trendjeit követik. Furcsa helyzet, hiszen ez sokszor azt jelenti, hogy a szomszédba is Frankfurtban vagy Lipcsén keresztül vezet az út. (Hacsak nincsenek olyan kulcsszereplők, akik a magyar és a befogadókultúra között közvetítenek.) Magától értetődik tehát, hogy a tanulmánykötet élére több, a német recepciót vizsgáló tanulmány kerül. A nyolcvanas évek végén meginduló Esterházy-recepció első évtizede fel lévén dolgozva, Lőrincz Csongor az 1996-tól 2017-ig terjedő időszakot tárgyalja részletesen, a befogadás tendenciáit elemezve. Rámutat egyéb mellett a regionális és világirodalmi mozgások irányára. Az „Esterházy-szövegek történelmi profiljának” közvetíthetősége Lőrincz szerint a német kritika fő kérdése (39). A német nyelvű régiók recepció mozgásait elemezve érdekes megjegyzést tesz: „Feltűnő, hogy az osztrák, svájci, esetleg délnémet kritikusok többször olyan metaforákhoz folyamodnak, amelyek valamiképpen Esterházy nyelvének [...] érzékletességét próbálják meg artikulálni” (42). Elemzésében arra a következtetésre jut, hogy az Esterházy-befogadásban rezonáló jellegzetes stílus és keveredő regiszterek olvasása a történelmi áthallásokkal különböző módon vihető át, s értelemszerűen az osztrák közeget jobban is érdekli. Lőrincz arra a hallgatásra is felhívja a figyelmet, amely a szerző halála után érzékelhető a német recepcióban mind a kritika, mind a szaktanulmányok tekintetében.

A német recepciót közelebbről vizsgáló, Esterházy egy-egy művének hatását feltérképező két tanulmány következik a kötetben: Szarka Szilvia a *Harmonia caelestis* befogadását vizsgálva megjegyzi, hogy a recenziók „olykor túlzásba esnek Esterházy személyét és családtörténetét illetően, a recenziók többsége például zsolozsmaszerűen ismételteti Esterházy valamennyi rangját és címét” (75). Kulcsár-Szabó Zoltán pedig a *Bevezetés a szépirodalomba* fordíthatóságának és olvashatóságának kérdéseit vizsgálja, például, hogy a *Kis Magyar Pornográfia* és a *Fuhasosok* diktúra-nyelvparódiája, illetve történelemre referálása

mennyire fogadható be: „a kötet igazi teljesítményét elhomályosítja annak a történelmi tapasztalatnak a háttérbe szorulása, melynek kritikai átvilágítására vállalkozott” (93).

A további oldalakon bebizonyosodik a német befogadás fölénye a többi tárgyalt világnyelvvel szemben. Az angol nyelvű recepciót szintén több írás dolgozza fel, a brit befogadást Varga Zsuzsanna tárgyalja, Adam Z. Levy egy cikkéből idézve írja a magyar irodalom külföldi befogadásáról: „Németország az esztétikai elfogadottság biztosítását látja el, az angol nyelvterület pedig az ezt követő népszerűség vagy kereskedelmi siker színhelye” (97). A szerényebb brit befogadás után Szöllősy Judit, Esterházy tapasztalt fordítója az amerikai befogadást tekinti át. Írását élmény olvasni, nem állhatom meg, hogy ne idézzem belőle a mai állapotokra vonatkozó következő reflexiót: „...mostanság nincs hová disszidálni. Viszont még mindig segít, ha egy szerző politikai töltetű könyvet ír, vagy egy könnyen emészthető könyvet, vagy egy *közeleg a világvége, itt a vége fuss el véle* könyvet” (111). Talán felesleges említeni, hogy Esterházy ennek ellenpéldája – volt. A fordítói ars poeticaként is olvasható írásban csupa megszívlelendő dolog (segéd)igéit ragozza, például a fordítói kihívásról megjegyzi: „Ahol nincs kihívás, ott unalom van” (112). S ezt már, akár Esterházy mondatait, szintén áthallásként olvassuk.

A francia befogadás kimondottan óvatosnak vagy lanyhának tűnik Kányádi András optikáján keresztül szemlélve, a *Harmonia caelestis* sem váltott ki nagyobb lelkesedést, eltekintve néhány kritikától. A tanulmány szerzője egyébként egy francia nyelvű Esterházy-tanulmánykötetet is jegyez szerkesztőként, amely néhány éve jelent meg az írónak szentelt konferencia anyagából – nyilván innen a tanulmány címe: *A hetedik te magad légy*. Kányádi fontos megjegyzéssel zárja tanulmányát, amely szerint „...átgondolt kultúrpolitikai stratégiák [...] nélkül nehéz lenne a magyar irodalmat nagy múltú külföldi közegben sikeresen forgalmazni. Pláne a Szajna-parton, ahol a *másik él*” (131).

A szlovák irodalom alighanem kivételes helyzetben van Esterházy befogadását illetően, nemcsak a közös történelem adta kontextuális közelség miatt, hanem azok miatt a szlovákiai magyarok miatt is, akik a transzferszerepre alkalmasnak bizonyultak. Itt mindenekelőtt a Szigeti László és az általa vezetett (szlovák) Kalligram szerepét szükséges kiemelni, valamint Görözdi Judit tanulmányait, aki a Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi Intézetében már korábban is fontos kutatásokkal járult hozzá Esterházy befogadásához. Itt olvasható tanulmányából kiderül, hogy a szlovák Esterházy-recepció részben a normalizáció sűrű érája miatt kévsé indult, utána viszont annál nagyobb lendületet vett, a *Harmonia caelestis* 2005-ös megjelenése után 2010 körül valódi Esterházy-kultusz alakult ki, amelynek izgalmas fejleménye a Görözdi által áttekintett

szlovák szerzőkre gyakorolt hatása (Pavel Vilikovský, Veronika Šikulová, Peter Michalovič, Silvester Lavrík, Etela Farkašová és mások). E kultusz egyik betetőzésének tekinthető Esterházy egyik utolsó művének, a *Mercedes Benz* című történelmi revünek a bemutatása, amelyet a szerző a Szlovák Nemzeti Színház felkérésére írt. Görözdi a szlovák Esterházy-befogadásban múlhatatlan érdemeket szerző fordító, Deák Renáta fordítói stratégiáját elemezve megállapítja, hogy „a nyelvi megformálásban kifejtett szerzői intenciót tartja elsődlegesnek, egy sajátos szlovák irodalmi nyelvet alkotott meg...” (149).

Azonos közegben maradva, Mária Kusá tanulmányában egy tágabb nézőpontot kínál, az Esterházy-jelenséget a kortárs magyar irodalom szlovák fordításainak kontextusába helyezi, és a Ján Hollý fordítói díj szerepét firtatja. Anita Huřková az Esterházy-művek szlovák és cseh fordításaiban elemzi a nyelvi reprezentáció mellett a nyelven kívüli kulturális környezetet is magában foglaló ún. *lingvokulturémákat*, legyenek bár azok etnikai és nemzeti szimbólumok, kötött nevek, irodalmi műfajok, frazeológia, folklór vagy történelmi vagy irodalmi lingvokulturémák.

A cseh recepció kezdeteire értelemszerűen szintén a normalizáció nyomta rá a bélyegét. Az 1987-ben Michal Černý által megindított recepcióban Dana Gálová bírt fontos szereppel, majd Robert Svoboda fordító. Gál Jenő tanulmányában azonban emellett az Esterházyról értekező írásoknak is nagy figyelmet szentel, például Martin C. Putna szerepének. A cseh Esterházy-fordítás az *Akarja látni Arany Budapestet?* című Hrabal-parafrázissal kezdődik, és fontos fejleménye Dora Kaprálová 2014-ben kiadott könyve, amely az *Egy nő* című könyvre íródott válaszul. A Marta Pató jegyezte következő tanulmány szisztematikusan tekinti át a cseh recepciót, főleg a paratextusokat, amelyből Gál Jenő szerepére is fény derül, aki a cseh Esterházy-értelmezésnek elő/utószavaival, illetve cikkeivel alapot vetett. Érdekes eszmefuttatást közöl Pató arról, hogy a kilencvenes évek cseh olvasója „mennyire másként közelített a közép-európai irodalomhoz, mint az e téren jóval olvasottabb és ambiciózusabb magyar olvasó” (194). Azóta a helyzet, ahogy Pató megjegyzi, sokat változott, s talán nem csak a *bonmot* kedvéért tehetjük hozzá, de a külföldi szerzők kopár magyar befogadására való tekintettel is: mára ez a fordítottja felé billent.

A szlovén befogadást Rudaš Jutka tanulmánya tekinti át, amelyből egyebek mellett az is kiderül, mennyiben alapozta meg azt Esterházynek a Vilenica irodalmi fesztiválon való jelenléte a nyolcvanas évek második felében, illetve ennek alkalmából készült műfordítások. Rudaš szintén kénytelen számot vetni a befogadókultúrában való olvashatóság kérdésével. Mladen Pavičić a *Javított kiadás* fordításában alkalmazott jegyzetapparátusa kapcsán például kiderül, hogy enélkül a szlovén olvasó számára „eltűn[ne] az egész műnek a szatírája, keserősége, lapos lesz, de legalábbis érthetetlen” (230).

Faragó Kornélia írásából pedig nemcsak az derül ki, hogy a szerb befogadást mennyiben segítette elő az Esterházy-univerzum Danilo Kišével való viszonya, de újra a fordító kulturális transzferszerepére is példát találunk. Mindenekelőtt Sava Babićról van szó, aki műfordításai mellett saját Esterházy-kalauzt, illetve egy érdekes, a befogadókultúra lehetőségei mentén összeállított fordításválogatást (*Halacska, hattyú, elefánt, orrszarvú...*).

Az 1989 után induló román recepció, mint az Bányai Éva fejezetéből kiderül, a többi szomszédos irodalomhoz gyorsan felzárkózva hamar szinkronba került velük. Két érdekességet emelnék ki: azt, hogy akárcsak Kaprálová, szintén az *Egy nőre* válaszol Ruxandra Cesereanu *A folyékony vágyak születése* című könyvének egy fejezete is, korábban pedig *A szív segédigéiről* is írt a szerző. Illetve azt, hogy Iolanda Malamen 2010-ben megjelent *La început eram încă un om normal: dialog cyberspațial* („Kezdetben még normális ember voltam – Kiberteri párbeszéd” – 259) című interjúkötetét még nem fordították le románról.

Különösen érdekes kérdéseket feszeget Vjacseszlav Szereda (maga is Esterházy-fordító) írása, aki a *Javított kiadás* orosz befogadásában a morális kérdésfelvetés feletti töprengéseket tekinti át, illetve annak az erősen ellentmondásos megítélését, hogy mennyire volt etikus megírni a művet, s feltárni az apa múltját. Végül az is kiderül, hogy Ljudmila Ulickaja *Jákob lajtorjája* című művét a *Javított kiadás* hatására kezdte írni (270–271).

A könyv rendszeresen dolgozik a kulturális transzfer fogalmával, vagyis azoknak a – mondjuk így – kulturális nagyköveteknek (fordítók, kiadók, menedzserek, kritikusok) kulcsszerepével, akik Esterházy műveinek „megágyazva” alakítani igyekeznek a recepciót, ajánlják a művet, megszervezik a fogadtatását. Erre sok példa kínálkozik a tanulmányokban, de úgy tűnik, hogy a legtöbb ilyen transzferszereppel az olasz befogadás folyamán találkozunk. Antonio Sciacovelli tanulmányában feltérképezi Marinella D’Alessandro, Giorgio Pressburger és Beatrice Töttössy szerepét az olasz fordítók, szakírók, írók mellett.

A *Hahn-Hahn grófnő pillantása* fordítója, Waseda Mika mindeddig e japánul egyedüliként olvasható Esterházy-regény fogadtatását és olvashatóságát tárta fel. A kilencvenes években megjelenő finnre fordított Esterházy-művek fogadtatása, amint az Vesa Lahti és Fenyvesi Kristóf fejezetéből kitűnik, egészen friss és felkészült volt, s annál is furcsább, hogy a *Harmonia caelestis*, illetve a *Javított kiadás* máig nincs lefordítva finnre, ahogy a *Termelési-regény* sem, amelyről pedig a szerző fordítója, Hannu Laulonen már korán értekezett. Persze, a recepciókutatás nem lehet számonkérés, de ahogy a kötet tanulmányai közül több is példázza konklúziójával, a kritikus elemzés mellett a jövő feladatainak kijelölése is fontos.

Érdemes kiragadni néhány hasonló jellegű, de különböző tárgyú és kontextusú párhuzamot a recepciós mozgásokat illetően, amelyek elsősorban a „kis”

közép-kelet-európai irodalmakat jellemzik. Először is azt, hogy milyen sokat köszönhet külföldi befogadása annak, hogy Esterházy szövegei egyes kortárs írókkal, életművekkel milyen szoros kapcsolatot alakítottak ki, illetve, hogy ezeket mennyire építette be. Erre a kettős, vagy tükrözött recepcióra a legjobb példa Bohumil Hrabal, illetve Danilo Kiš esete, amely megalapozta Esterházy cseh és szerb recepcióját – lásd Gál Jenő (170) és Faragó Kornélia írását (243–246). De több hasonló eset (pl. Peter Handke) vizsgálatára kínálkozik még lehetőség.

Másodszor, több tanulmányban terítékre kerül az a fontos kérdés, hogy a posztmodern szövegirodalom mennyire számított honosnak az adott időszakban, hiszen ez elősegíthette Esterházy beépülését, és meghatározhatta a befogadás irányát az adott kultúrába. Gál Jenő a cseh posztmodernről folytatott diskurzusokat, illetve az emigráns Patrik Ouředník könyveinek hazai megjelenését emeli ki e szempontból (173). Görözdi Judit pedig arra is rámutat, hogy Deák Renátának, Esterházy fordítójának azért is volt nehéz dolga, mert nem állt rendelkezésére olyan típusú irodalmi nyelvhasználat, amelyből meríthetett volna (149) – a helyzet „menet közben” megváltozott, elsősorban Pavel Vilikovskýnak köszönhetően, akit, mint azt Görözdi megjegyzi, a magyar recepció „a szlovák Esterházy” címmel ruházott fel (138). A befogadókultúra Esterházyhoz hasonló irodalomkoncepciót és szöveggenerálási stratégiát művelő íróinak szerepe több irányban vizsgálható tovább (pl. Milorad Pavić szerepe a szerb befogadásban, amelyet Faragó Kornélia említ – 238).

A kötet harmadik részébe az Esterházy-fordítókkal való kerekasztal-beszélgetés leirata került (Görözdi Judit, Németh Gábor), amelyre eredetileg 2021. szeptember 10-én Pozsonyban a Goethe Intézet könyvtártermében került sor, Alföldy Mari, Buda György, Deák Renáta, Heike Flemming, Rác Péter, Vjacseszlav Szereda, Szöllősy Judit, Robert Svoboda, Teresa Worowska részvételével. A beszélgetés mintha multipoláris esszévé változott volna a leirat során, fontos problémák érintése mellett a humort és felszabadultságot sem nélkülözve intellektuális csemegeként fogyasztható a könyv végén.

A tanulmányok prizmaín át szemlélt kultúrák befogadói mozgásait azért is tanulságos összeolvasni, mert a hasonlóságok és a különbségek, a sajátos problémák és általánosan előforduló jellegzetességek még akkor is kirajzolják a befogadás mintázatait, ha e térképen több fehér folt marad: a világnyelvek közül a spanyol, a közép-európaiak közül mindenekelőtt a lengyel és a horvát térség. Egyáltalán nem túlzó azonban azt állítani, hogy a majdnem négyszáz oldalas könyv tekintélyes teljesítmény, mind szervezési, mind tudományos tekintetben. Kétségtelen, hogy mérföldkőnek számít Esterházy recepciójában, pontosabban a recepció recepciójában.